

Nemzetiségpolitikai látószögek és társadalomtörténeti folyamatok (Előszó az erdélyi kiadáshoz)

A romániai magyar kisebbség két világháború közötti történetével foglalkozó szakirodalom négy monografikus alapműve: Mikó Imre: Huszonkét év; Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában; Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma és Bíró Sándor most közreadott munkája. Mikó és Nagy könyve néhány éve reprintként újra megjelent. Ligeti könyvének új kiadása elkészült és terveink szerint még ebben az évben napvilágot lát a Múltunk sorozatban.

Bíró Sándor munkája először 1989-ben jelent meg Nyugat-Európában (Bern–München) az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. Három évvel később a kéziratot, új címmel angolul is publikálták: *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority Under Hungarian Rule, 1867-1918 and of the Hungarian Minority Under Romanian Rule, 1918-1940.* Trans. Mario. D. Fenyó, Columbia Univ. Press, New York, 1992. (Atlantic Studies on Society in Change 66./East European Monographs, CCCXXXIII.)

A könyv erdélyi megjelentetését – tartalmának a kisebbségi önismeret szempontjából fontos volta mellett – az indokolta, hogy az 1989-es kiadásból csak néhány tucat példány jutott el Romániába. A munka könyvpiaci forgalomba nem került. Bíró könyvének tényanyagát jól lehet hasznosítani a kisebbségtörténet oktatásában. A kötet kiadásának az a célja, hogy az érdeklődők minél árnyaltabb képet kapjanak saját társadalmuk történetéről.

Ez a kötet – Balla Bálint és az EPMSZ hozzájárulása révén, köszönet érte, – az 1989-ben megjelent könyv új kiadása. A nyomdai- és helyesírási hibákat korrigáltuk. A kötet szerkezetét annyiban változtattuk meg, hogy a mellékletekben a Címzavas tartalomjegyzéken és a Gyakran idézett források és szerzők részek után közöljük a forrásjegyzékeket, a mutatókat, valamint az előző kiadás szöveggondozóinak utószavát. Az 1989-es kiadásban a kötet elején szereplő Mester Miklós írást a Függelékbe utaltuk. Ugyanitt az „összehasonlító szemlélet” legtömörebb összegzéseit (Rónai András és Bíró Sándor munkái) is közreadjuk. A kötetet Miskolczi Ambrus írása zárja az 1918 előtti erdélyi románságról szóló tanulmányával. Ezt az írást azért közöljük, hogy a könyv olvasója a téma kutatásának mai szemléletével is találkozhatson.

A könyv megítélése szempontjából fontos tisztázni, hogy a szerző nem véglegesítette a kéziratot egy esetleges kiadásra. A szöveggondozást mások végezték, így tartalmi korrekcióra sem kerülhetett sor. Maga a kézirat címe is többször megváltozott. Bíró Sándor 1945-ben írt tervezetének munkacíme Hullámhegyről hullámvölgybe. Hetven év a középeurópai nemzetiségi-politika történetéből volt. Bár nem tudni, hogy az 1946-ban elkészült kézirat mennyiben változott meg a hetvenes évekre, de ekkor már új címmel szerepelt: A román és a magyar életkörülmények alakulása a dualizmus korabeli Magyarországon és Nagyromániában (1867–1940). Ezt az 1989-es kiadás szerkesztőbizottsága arra hivatkozva változtatta a jelenlegire, hogy a könyv nem csupán két korszakról, hanem két társadalmi berendezkedésről szól (1989:551). Az angol nyelvű kiadáshoz pedig az amerikai szerkesztők a nemzetiségi kérdés társadalomtörténeti alapú tárgyalására utaló címet adták.

Az újabb levéltári kutatások alapján ki kell egészítenünk a kézirat útjáról a Balla Bálint előszavában írtakat. * Bíró a most kiadásra kerülő munkával megegyező tervvel a gépelési költségek támogatását kérve kereshette meg a budapesti Miniszterelnökséget. A Pásint Ödön vezette III. Nemzetiségi Osztályon Hegedűs Nándornak (a háború előtt az OMP parlamenti képviselője, nagyváradi lapkiadó) adták ki véleményezésre a tervezetet. Ő jónak látta a munkatervet és külön kihangsúlyozta, hogy „csak olyan történelmi munka készítésére vállalkozhatunk ma, mely őszintén feltárja, de egyben meg is magyarázza a magyar nemzetiségi politikát. A múlt fenntartás nélküli magasztalása és súlyos hibáinak takargatása nem lehet nemzetiségtörténeti feladat.” (MOL XIX-A-1-

* Ezúton mondok köszönetet Vincze Gábornak, aki a vonatkozó levéltári anyagra felhívta a figyelmemet.

n-'Z'820-1946-4.) A nemzetiségi osztály illetékese a külügyminiszterhez írt levelében kérte, utasítsa Bírót, hogy találkozzon konzultálás céljából Hegedüssel. Tehát a kéziratot a békeelőkészítő propagandamunkához szerették volna felhasználni. Ezt a feltételezést igazolja az is, hogy 1946 februárjában I. Tóth Zoltán, majd áprilisban Lukinich Imre egyetemi tanár készített lektori jelentést az elkészült kéziratról. Mint már említettem, nem tudni, hogy ez mennyiben azonos a most kiadásra kerülő szöveggel. A két lektor közül az utóbbi egyértelműen pozitívan nyilatkozott a munkáról és Jancsó Benedek munkáihoz hasonló fontosságúnak ítélte a kéziratot. I. Tóth Zoltán 1946 februárjában csak az első kötetet kapta meg bírálatra, amelynek akkor A magyarországi románság helyzete a kiegyezéstől az összeomlásig volt a címe. Mivel a bírálatot e kötet tartalmára is érvényesnek tartom, az alábbiakban teljes egészében közreadom.

„A magyar szakirodalom nagyon sokáig feltűnően elhanyagolta a kiegyezési korszak nemzetiségi kérdéseinek tárgyalását. Ennek az volt az oka, hogy maguk a magyar szakkörök is az ellenséges propagandaművek egyoldalú felfogásának hatása alatt álltak, és a túl kényesnek tartott kérdésekhez általában óvakodtak hozzányúlni. Később, különösen az első összeomlás után, hozzáfogtak az ún. »magyar« elnyomás mentegetéséhez. A mentőkörülmények felsorolása, természetesen csak polemikusan formában történhet, ami végeláthatatlan és mindinkább elmérgesedő vitákra adhat alkalmat. A kérdés igazi megoldása nem a »magyar elnyomás« mentegetése, hanem megmagyarázása a délkelet-európai (sőt európai) nacionalizmus keretei között.

Bíró Sándor tanulmánya lényegében a mentegető irányzathoz tartozik, és ennek eddig legértékesebb hajtását képezi. Módszerének legfontosabb vonása az, hogy a magyarországi románság helyzetét annak saját megnyilatkozásai alapján mutatja be. Forrása elsősorban a legújabb kori történetkutatás kimeríthetetlen kincsesbányája: a hírlapirodalom, ami mellett esetenként felhasználja a tudományos és adatközlő publikációk vonatkozó részeit is. A románság helyzetét 5 kérdés csoportban mutatja be: I. Gazdasági helyzete, II. Nyelvhasználata, III. Egyházi helyzete, IV. Közművelődése és V. Jogai és közsabadságai. Mindezekben sikerült a szerzőnek a magyarországi románság életének legfontosabb mozzanatait rendszeresen megragadni.

Bíró Sándor minden elődénél sikeresebben alkalmazza a magyar nemzetiségi politika mentegetésére az összehasonlítást a szomszéd és távolabbi népek, illetve államok nemzetiségi politikájával. Ez az összehasonlítás a magyarságot majdnem minden esetben kedvező színben tünteti fel. Ez Bíró Sándor könyvének egyik nagy pozitívuma. A második nagy pozitívum a magyarországi románságnak a magyar nemzetiségi politikára vonatkozó kedvező nyilatkozatainak összegyűjtése. A románság sajtó-megnyilatkozásaiban maga is kénytelen volt a magyar nemzetiségi politika méltányos voltát bevallani. A két említett eljárás következtében a magyarországi románság helyzetét Bíró Sándor rendkívül kedvezőnek rajzolja, és előadását valószínűnek, sőt megnyugtatónak tudja beállítani. Kiténik belőle, hogy a dualizmus korának magyar nemzetiségi politikája Deák és Eötvös emelkedett liberális szellemében lovagias és méltányos volt a nemzetiségek iránt, minek következtében a románság, gazdasági, művelődési és egyházi szempontból minden korlátozás nélkül a leghababban felvirágozhatott. A románság azonban dákó-román irredentizmusa miatt – melyet a dualizmus első két évtizedében úgyszólván semmi sem korlátozott – visszaélt a lehetőségekkel és magyarelles irányban használta ki a magyar jóindulatot. Ilyenformán a magyar államvezetés kénytelen volt törvényeiben és rendeleteiben az államellenes román magatartás ellen védekezni.

Adatgazdagsága, rendszeresége, általában mértéktartó hangja, az eredmények meglepő újsága Bíró Sándor munkáját a nemzetiségkutatás komoly nyereségeként mutatják be. Legnagyobb érdeme az, hogy a magyarság számára kedvező mozzanatokot mutatja be. Kénytelen vagyok azonban a dolgozat hátrányos oldalaira is rámutatni.

Tudományos szempontból Bíró Sándor dolgozata igen komoly módszertani hibákat tartalmaz. Az anyag kiválasztása egészen egyoldalú, amennyiben nemcsak a románellenes magyar megnyilatkozásokat hallgatja el, hanem a román forrásanyagot is csak a magyarságra nézve kedvező (vagy pedig a magyarságot szélsőségesen támadó) részleteiben használja fel. Az adatok sokasága a teljes forrásfelhasználás látszatát kelti, holott a valóságban egyoldalú és célzatos kiválasztás történt, s a kivételes esetek szabályként tűnnek fel. Az eljárás súlyos voltát enyhíti, hogy az eredmény román forrásokon alapul, a valóságnak tényleg bizonyos

felderítésre érdemes részletét képezi és végül a magyarság nemzetiségi magatartásának kedvező színben való feltüntetésére alkalmas. Nagy veszedelem rejlik azonban abban a körülményben, hogy a túlsó tábor a magyarságra kedvezőtlen és Bíró Sándor által elhallgatott, a kedvezőnél sokszorosán nagyobb érvanyagot ugyanazokból a forrásokból nagyon könnyen előáshatja és a könyv hitelét leronthatja. Bizonyos mértékben kedvezőtlen hatást tehet a magyarságra is, mert növelheti a közvélemény amúgy is létező illúzióját a magyar nemzetiségi politikát és magatartást illetőleg.

A könyv előnyei azonban nagyobbak, mint hátrányai, ezért a magam részéről szükségesnek találom, hogy a magyar nemzetiségi politikát csak árnyoldalairól ismerő külföld felvilágosítására Bíró Sándor könyve angol vagy francia nyelven a legsürgősebben nyilvánosságra kerüljön. Magyar nyelven való megjelentetését a kifejtett okokból csak másodsorban ajánlhatom.”(MOL XIX-A-1-n-Z’820-1946-4.1-2.)

A kézirat átdolgozásáról, illetve az elmaradt publikálás körülményeiről egyelőre nem rendelkezem több információval.

Az erdélyi társadalomtörténeti kutatások egyik alapkérdése az, hogy a régió különböző népei/etnikumai/nemzetiségei együtt vagy egymás mellett élnek ill. éltek. Az előbbi megközelítés értelmében – némileg sarkítva – azt mondhatjuk, hogy létezik egy többnyelvű, több kultúrájú erdélyi társadalom, amelyet a 19. századi különböző nemzetállami törekvések etnikai törésvonalakkal (azokat az élet mind több területén érvényesítve a nemzetépítő, erdélyi szupremáciáért folytatott harcban) megosztott. Ezzel szemben az „egymás mellett élés” szemlélete eleve abból indul ki, hogy 200 éve az erdélyi kérdést két egymással párhuzamos, a régióban egymást kizáró nemzetépítés határozza meg. Az etnikai törésvonalak két külön társadalmat hoztak létre, amely eredendően konfliktushelyzetben van az adott többségi nemzetállami törekvésekkel és központokkal: 1918-ig az erdélyi románság Budapesttel, azt követően az erdélyi magyarság Bukaresttel. A regionális (nemzetépítő/társadalomépítő) kisebbségi elitek pedig a kulturális nemzetben belül is külön „nemzeti közösségeket” alkotnak: „erdélyi románság” „erdélyi magyarság”.

Mindkét okfejtés kulcsa az, hogy mióta beszélhetünk a nemzetépítő regionális elitek külön fellépéséről és intézményesüléséről. Ennek kialakulása a 18. század második felében és a 19. század első felében történt meg, amelyet az 1848–49-es viszonyok véglegesítenek. Bíró Sándor egy, a negyvenes években írt tanulmányában épp azt mutatta be, hogy az erdélyi román és magyar értelmiség között hogyan alakult ki időszakonként egyfajta közeledés az 1820-as, 1830-as években, illetve az 1860-as években, majd ezeket miként szakította félbe a budapesti nemzeti egységesítő politika (Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér József–Gáldi László. II. Bp., 1944, 126–176.). Bíró a legfontosabb szaktörténeti dolgozatát a Tribuna c. román nemzetiségi lapról írta, s ebben már az erdélyi román elitet irányító bukaresti befolyás kialakulását elemezte (A Tribuna és a magyarországi román közvélemény. Kv., 1942, 98., ETF 128.). A Kisebbségben és többségben című munkájában mindez úgy jelentkezik, hogy miközben a románság szabad kulturális és anyagi fejlődése biztosított volt, a Bukarestből irányított politikusok és politikai akciók akadályozták meg az erdélyi románságnak a magyar állam iránti lojalitásának kialakulását. De a könyvből nem kapunk választ arra, hogy miért is lehetett ilyen nagy hatásuk a szóban forgó Bukarest felé orientálódó politikusoknak? Feltehetően azért, mert a Bíró vizsgálta életviszonyokon túl a politikai eszmék és az értékvilág-mentalitás együttesen határozza meg a cselekvési stratégiákat. Az erdélyi románság a magyar állammal szemben formálódott – a 19. század végén a 20. század elején – nemzeti közösséggé. Egy több évtizedes folyamatról van szó. 1848 után az erdélyi románság az egyéni jogokkal élve már annál többet kívánt. A magyar állammal szemben az erdélyi román elit mint társadalmi csoport már külön nemzetiségi társadalomként konstruálta meg saját világát. Az életviszonyok javulása, a 19. század végi erdélyi modernizációba való bekapcsolódása már nem elégítette ki, mert külön politikai közösségként gondolkodott magáról, amelyet azonban a magyar állam nem ismert el. Ebből a szempontból a létező keretek másodlagosak, ha az adott csoportot ezek már nem elégítik ki. A két világháború között – és bizonyos vonatkozásban még ma is – a román közvélemény formálói privilegizált kisebbségnek tekintették a magyar kisebbséget, annak meglévő (még megmaradt) gazdasági, társadalmi pozíciói miatt. Csakhogy erről a magyar kisebbség másként

gondolkodott, hiszen az 1918 előtti helyzethez képest az erdélyi társadalmon belül csökkentek a politikai pozíciói, illetve elmaradtak azoktól, amelyeket Magyarországon belül betölthetett volna stb. Tehát maga a kisebbség nem így élte meg és épp ezért (az elit) jövőképét a nemzeti autonómia köré építette ki. Az egymás mellett élés, a két társadalom intézményesülése a 20. században rögzült és 1944-ig tovább erősödött.

Bíró Sándor könyvének szemléletét az erdélyi magyarság kutatásában kialakult főbb megközelítések és a romániai magyar elit jogkövetelő érvelési módjai között lehet elhelyezni.

Ez utóbbit három nagyobb típusba lehet sorolni.

1. Az összehasonlító érvelés. Ezen belül két nagy témakört használtak fel. A 19. századi magyar államiság és Nagyrománia nemzetiségpolitikai, közigazgatási viszonyainak összehasonlítását. Egy liberális, belső modernizáción keresztülmenő állam soknemzetiségű viszonyainak kezelését hasonlítják össze egy balkáni, expanzióban lévő fiatal kisállam nemzeti egységesítési programjával. Ennek legszínvonalasabb összefoglalása Rónai András és Bíró munkája, amelyeket a kötet végén közlünk. (Itt mindig a magyar államiság kerül ki pozitívan. De ha az összehasonlításban az állami centralizációt és expanziót tekintenénk értéknek, természetesen más eredménnyel zárulna az összevetés ...) A másik összehasonlítás az erdélyi román nemzeti mozgalom jövőképe, célkitűzései és a két világháború közti magyar törekvések, illetve azok korlátozására és elítélésére felhozott román megnyilatkozások között történt. Az erdélyi román nemzeti mozgalom történetének ilyen típusú feltárását Barabás Endre, Jakabffy Elemér, Papp József és mások végezték el elsősorban a lugosi Magyar Kisebbség c. folyóiratban.

2. A számonkérő érvelés. Ez egyrészt a már említett 1918 előtti erdélyi román programok számonkérése, de leginkább a gyulafehérvári nagygyűlés határozatainak, különösen a III.1. pontnak az értelmezése körül folyt. („Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az országos kormányzásban való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.”) Ugyanide kapcsolható az erdélyi regionalizmus számonkérése a nemzeti majd parasztpárti politikusoktól, különösen Maniu miniszterelnöksége idején (1928–1931).

3. Az európai normák követésének, a nemzetközi szerződések, jogi normák számonkérése. A két világháború között döntően az 1919-es kisebbségi szerződésben Románia által vállalt pontokat kérték számon a bukaresti parlamentben és a nemzetközi fórumokon. Ugyanígy példaként használták fel más országok kisebbségpolitikáját is (pl. Észtország).

Ebben az összefüggésben világos, hogy milyen kisebbségpolitikai szerepet tölt be Bíró Sándor munkája. A liberális magyar állam az egyéni, nyelvi jogok terén viszonyítási pont lehet a problémák kezelésére. Csakhogy itt jelentkezik a mindenkori kisebbségpolitika egyik alapkérdése. Nevezetesen az, hogy az egyéni jogok, a nyelvhasználati jogok és a kulturális intézményrendszer fenntartása elegendő-e az identitás megőrzéséhez, vagy szükséges az önálló társadalmi-gazdasági-politikai intézményrendszer is ehhez?

A magyar kisebbségkutatásban alapvetően négy különböző értelmezést, kutatói megközelítést különíthetünk el. 1. A szenvedéstörténeti megközelítés a magyar kisebbségek történetét alapvetően a sérelmek történeteként értelmezi. Ezek feltárására, összegyűjtésére, tipologizálására törekszik. 2. Konfliktusközpontú látásmód. Ez a fajta szemlélet a konfliktusok gyökereinek feltárására és az azt kezelő esetek, modellek bemutatására törekszik. Ehhez a felfogáshoz kapcsolódik az az elgondolás, hogy a közép-európai konfliktusok eredője az, hogy ezek a népek keveset tudnak egymásról. Ebből adódik az az értelmezési modell is, amelyben az eliteket (egy-egy etnikai csoport értelmisége) konfliktusteremtőként állítják be a mindennapi életben jó kapcsolatokat ápoló „hétköznapi társadalommal” szemben. E szemlélet képviselői felvilágosítással, oktatással, az elitek párbeszéde révén látják orvosolhatónak a problémákat. 3. Közösségépítő értelmezésében a magyar kisebbségek története a közösségek állandó újraszervezésének, illetve a hálózatépítések folyamata. A közösségi élet intenzívitása és intézményteremtő, innovációs képessége határozza meg azt, hogy miként tudja belső problémáit és a külső kihívásokat kezelni. Ebben a gondolatkörben a közösségi intézmények hatékonysága és stabilitása, valamint az elit reprodukciós képessége a kulcskérdés. 4. Összehasonlító társadalomtörténet. Ebben a megközelítésben a

különböző regionális és etnikai csoportok fejlődéstörténetét a társadalmi mutatókon (társadalomstatistikai jellemzők, urbanizáció, családszerkezet, egészségügy, életszínvonal stb.) keresztül összehasonlítva lehet egy-egy problémát vagy viszonyrendszert értelmezni. Ebből a nézőpontból a kisebbségi kérdés olyan strukturális (jogi, közigazgatási, gazdasági, kulturális, biztonságpolitikai, politikai) probléma, amelyet csak a társadalom és a modernizációs/globalizációs folyamatok egészében lehet vizsgálni. Itt a modernizációhoz, az integrációs folyamatokhoz és az önkép tisztázásához való viszony a központi kérdés.

Az előbbieken természetesen egy modellszerű tipológiáról volt szó, amelybe nehéz bármilyen munkát egyértelműen besorolni. Bíró könyve mégis az utóbbi két megközelítéshez áll közel, még akkor is, ha a monográfia második része alapvetően sérelmi indíttatású.

A könyv módszertani megítélésében egyetértek I. Tóth Zoltánnal abban, hogy a szerző tendenciózusan válogatta meg a forrásanyagát. Balla Bálint azon kritikája is helytálló, amelyben a kötet második, az 1918 utáni magyarság viszonyaival foglalkozó részét az előzőnél jóval szubjektívebbnek ítélte meg.

A megközelítés szempontjából két dolgot tartok alapvető újdonságnak. Egyrészt az életviszonyok fogalmának bevezetését az addig alapvetően politikai-jogi ügyként kezelt kisebbségtörténetbe. Az életviszony mint életlehetőség azt a környezetet, közeget jelenti, amely a kisebbség mindennapi életét meghatározza. Ez alatt a megélhetőségi lehetőségeket (létfenntartás körülményeit), a nyelvhasználat viszonyait, az egyházi életet, a sajátos nemzetiségi művelődés lehetőségeit valamint az emberi és állampolgári szabadságjogok érvényesülését értette Bíró. A másik nagyon fontos előrelépés abban áll, hogy az addigi, legfeljebb – a Függelékben olvasható – Rónai András összeállításig eljutó összehasonlító leírást monografikus szinten valósította meg. A következő kritika mai szemmel néz – az okulás érdekében – egy a maga korában úttörő munkát.

Ahogy a kisebbségi kérdés politikai-jogi vizsgálata beszűkítést jelent, ugyanúgy az életviszonyoknak a politikai és mentális viszonyok nélkül való tanulmányozása az életvalóság leszűkítéséhez vezet. A toleráns magyar nemzetpolitikáról azonnal más képe alakul ki annak az olvasónak, aki 1906 után a budapesti parlamenti jegyzőkönyvekben a román képviselők felszólalásaira érkező magyar reakciókat tanulmányozza. Az összehasonlítás esetében pedig a kisebbségvédelem értékrendje csak az egyik oldalt jelenti. Mint már utaltam rá, a kérdést a román nemzet/államépítés szempontjából is lehet vizsgálni. E két általános problémához kapcsolódik egy harmadik dilemma, amely a húszas évek romániai vitáinak is az egyik kulcskérdése volt: a román nemzeti mozgalom munkája vagy a Román Királyság katonai és politikai tevékenysége vezetett-e az impériumváltáshoz az I. világháború végén? Mai tudásunk alapján természetesen azt mondhatjuk, hogy mindkettő, hisz egy adott katonai-diplomáciai helyzetet megfelelően használt ki egymással együttműködve az erdélyi és a regáti román politikai elit. Csakhogy az impériumváltásban a döntő szerepet a nemzetközi viszonyok megváltozása játszotta. Ugyanezt mondhatjuk a II. bécsi döntés esetében is. Hiába fogalmazta volna meg Jancsó Benedek a pozícióőrző magatartást (amit az Országos Magyar Párt Bethlen György vezetésével képviselt), ha a német, olasz, szovjet érdekek érvényesítése nem tette volna szükségessé a Versailles-i békerendszer revízióját.

A Bíró könyvében szereplő statisztikák általában akkor országos vagy regionális jellegűek, ha az alapkoncepcióhoz kapcsolódnak, de már a foglalkoztatási szerkezet vagy iskolai végzettség esetében az 1910-es vagy 1930-as népszámlálási keresztábrákat nem használta. A lokális és országos viszonyok kiegyensúlyozatlanul szerepelnek a kötetben. Erre jó példa a román polgárosodás kérdése, ahogyan a szigetyszerű jelenséget az egész régióra általánosította.

Egy másik módszertani gond a folyamatok bemutatása. Igazából egyik fejezet esetében sincs belső korszakolás. Miközben a téma politikátörténetéből adódik, hogy az erdélyi kérdés igazából a századfordulóra vált belpolitikai ügyből biztonság- és külpolitikai problémává. Ez azért fontos, hogy a magyar állami intézkedések beavatkozó, de mégis tétovázó jellegét megértjük. Az 1916-os román betörés utáni, megváltozott politikai és katonai környezetet szintén nem hangsúlyozta, mivel ezeket politikai kérdésnek tekintette. A könyv második részében, ha számbaveszük a sérelmi hivatkozásokat, akkor feltűnik, hogy túlnyomó többségük a harmincas évek második felére esik. Bár az ostromállapot esetében felhívja a figyelmet Maniu miniszterelnökségének időszakára, de az akkori kormányzat „eny-

hébb” magyarságpolitikáját már nem részletezi. Ebben a korszakban mindez azért fontos, mert a korabeli budapesti elemzők szerint is 1931-ig a magyarság – a földreform veszteségein túl – megőrizte gazdasági pozícióit Erdélyben. (A Népies Irodalmi Társaság Politikai Osztályának jelentései, MOL P1077, I.) A gazdasági világválság utáni konszolidáció során tudta igazából a román állam diszkriminatív gazdaságpolitikáját érvényesíteni. Például a Bíró által is tárgyalt konverziós törvény révén. Természetesen lehet arra hivatkozni, hogy mindez az „életviszonyokat” nem érintette, de a magyar vállalatok működésére is kiható húszas években bekövetkezett gazdasági fellendülésről, a Temesvárra, Brassóba nagy tömegben betelepülő magyar munkásságról nemigen esik szó. (A Metamorphosis Transsylvania, 1936, szerk. Győri Illés István – tanulmánykötet, némileg eltúlozva egy fellendülő, modernizálódó Erdélyt mutat be). Ugyanígy a magyar szövetségi mozgalom is csak diszkriminatív jogi-gazdasági szabályozás kapcsán kerül szóba, miközben az a harmincas évek közepétől az erdélyi magyarság meghatározó társadalmi szervezete volt. Bíró Nagyrománia magyarságpolitikájára vonatkozó elemzését összességében hitelesnek tartom, de több esetben is elmulasztja feltárni a valós társadalmi folyamatokat. Erre az egyik példa a székelyföldi elvándorlás kérdése, amelyet közvetlenül politikai okokkal magyaráz, miközben már a negyvenes évek szakirodalmi világossá tette, hogy a régiónak (a birtokmegosztás, a korszerűtlen gazdasági szerkezet stb. miatt) kicsi az eltartó képessége (Venczel József, Hitel, 1943, 3. sz.) A másik példa (sajnos, ezek a kötet leggyengébb fejezetei) az, amikor a magyar rétegek impériumváltás utáni helyzetével foglalkozik. Ezekben a fejezetekben valójában nem magáról a helyzetről van szó, sokkal inkább az életlehetőségek beszűkítéséről, a román diszkriminációs magyarságpolitikáról. Ez azt a módszertani és szemléleti kérdést veti fel, hogy a sérelmek lefedik-e a valós helyzetet? Például az értelmiség helyzete azonos-e a magyar középbirtokos osztály tönkretételével? S ha elfogadjuk ezt, akkor vajon a védekezési technikáik, stratégia-keresésük feltárása nem meghatározó része-e helyzetük leírásának?

Ugyanígy az 1867–1918 közti korszak tárgyalásánál a román társadalmi szervezetek működésének bemutatásában észlelhetjük a helyzet idealizálását. Hiszen a századfordulótól kezdve egyre több belső, erdélyi román kritika érte ezeket. A magyar oldalról példaként állított erdélyi román hitelszervezeti hatékonyságban a nemzetiségi társadalom szolidaritásán túl legalább ennyire közrejátszott az, hogy az országos (Budapestről irányított magyar) bankokkal szemben ezek a sajátos erdélyi birtok- és hitelgarancia viszonyokat sokkal jobban kiismerték és azokhoz alkalmazkodtak (Gyárfás Elemér, Magyar Kisebbség, 1923. 19–24. sz., 1924. 2–4. sz.).

Bíró az 1918 előtti magyar nemzetiségpolitikát az – életviszonyokra koncentrálva – leválasztotta a századfordulótól egyre inkább meghatározó Bécs–Budapest–Bukarest nemzetközi érdekkörtől. A románság helyzetét szakszerűen feltárva az 1868-as nemzetiségi törvény elveiből indult ki. Ami önmagában helyes, de ha túllépünk az életviszonyokon, akkor szembe kell nézni azzal, hogy a nemzetiségi törvény rendelkezéseit már annak előkészítésekor elégtelennek találta az erdélyi román politikai elit. Miközben magyar részről és európai mércével mérve is egy rendkívül liberális törvényről volt szó, de az adott erdélyi viszonyok között ez már nem volt elegendő a románság igényeinek kielégítésére. Bíró az egész első részben két esetben marasztalja el a magyar nemzetiségpolitikát. Mindkettő oktatáspolitikai jellegű intézkedés volt. Az egyik a századfordulón a magyar tannyelvű állami elemi iskolák szervezése román falvakban, amely szemben állt a nemzetiségi törvénnyel, mert a román vidékeken a román gyerekeket az állami iskolákban anyanyelvükön kellett volna tanítani. A másik Bíró által felvetett hiba szintén a nemzetiségi törvény 17. cikkelyéhez kapcsolódik: a magyar közoktatásügyi politika nemcsak, hogy nem járult hozzá román középiskolák felállításához, de maga sem állított fel ilyeneket, miközben a törvény erre is kötelezte.

Bíró könyvét – a bölcs utókor részeseiként – lehet bírálni és kritizálni, de az tagadhatatlan, hogy tényanyagát tekintve a téma legjobban használható munkáját adjuk az olvasók kezébe.

Bárdi Nándor